

ПРАВО І ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

LAW AND CHILDREN'S LITERATURE: DEFINITION OF THE PROBLEM

Тарнавська М.І., к.ю.н.,

доцент кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти**Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена порівняно новому для України міждисциплінарному напрямку досліджень «право і література». Цей напрям давно відомий у світі, однак на наших теренах тільки починає досліджуватись ученими. В його межах існує ціла низка напрямів досліджень, зокрема право в літературі (вивчається відображення правового життя суспільства в літературі); право як література (досліджуються правові тексти як літературні твори); взаємозв'язок і взаємовпливи літератури і права. Оскільки література не є однорідним масивом, слід уточнити, що наша публікація сфокусована саме на літературі для дітей. Акцентовано увагу на важливості дослідження наративів, що закладені у дитячих книжках, адже основи правосвідомості починають формуватися ще в ранньому дитячому віці, і саме на цьому етапі відбувається засвоєння цінностей, у тому числі правових. Водночас наголошено на тому, що результати таких досліджень у жодному разі не повинні втілюватися в рекомендації тем для висвітлення, наративів, які слід закладати в творах для дітей. Власне, це питання схоже на питання меж втручання права, адже не у всі галузі життя людини воно може втручатися однаковою мірою, а в деякі воно не повинно втручатися взагалі. Хоча серед педагогів, психологів існує інший погляд, літературознавці, письменники і, зрештою, читачі наголошують на тому, що дитяча література становить самодостатній естетичний феномен, не може і не повинна підпорядковуватись винятково повчально-виховній функції. Як видається, науковці не можуть і не повинні давати рекомендації письменникам, які теми слід висвітлювати. Підсумовується, що метою правових досліджень літератури для дітей має бути насамперед підбір сюжетів, що можуть бути рекомендовані для використання у правовій освіті. Йдеться як про ті сюжети, де правова тематика чітко прослідковується, так і про ті, де вона є неочевидною на перший погляд.

Наголошено на необхідності пошуку позитивного контенту, який дасть змогу виховати майбутні покоління громадян, для яких професійна етика буде не лише формальною вимогою, а невід'ємною частиною внутрішніх переконань. Підсумовано, що дитяча література повинна вивчатися правниками насамперед для того, аби помічати в ній ті правові сюжети, що можуть бути використані для обговорення з дітьми. Будь-які штучно привнесені в дитячі тематики залишатимуться штучними, не здатними впливати позитивно, оскільки насправді діти доволі легко відчують нещирість письменника чи зайву дидактичність твору.

Ключові слова: право, література, дитяча література, наративи, правосвідомість, професійна правосвідомість.

The article is devoted to a relatively new for Ukraine interdisciplinary field of research – law and literature. This area has long been known in the world, but in our area is just beginning to be studied by scientists. Within it, there are a number of areas of research, in particular, law in literature (the reflection of the legal life of society in literature is studied); law as literature (legal texts as literary works are studied); the relationship and interplay of literature and law. As the literature is not a homogeneous array, it should be clarified that this publication focuses on children's literature.

Emphasis is placed on the importance of studying the narratives embedded in children's books, because the foundations of legal awareness begin to form in early childhood, and it is at this stage is the assimilation of values, including legal.

At the same time, it is emphasized that the results of such research should in no case be embodied in the recommendation of topics for coverage, narratives that should be included in works for children, etc. In fact, this issue is similar to the question of the limits of the interference of law, because not in all areas of human life it can interfere to the same extent, and in some – should not interfere at all. Although there is another view among educators and psychologists, literary critics, writers and, ultimately, readers emphasize that children's literature is a self-sufficient aesthetic phenomenon, cannot and should not be subordinated exclusively to the educational function.

It seems that scholars cannot and should not give writers advice on what topics to cover. It is concluded that the purpose of legal research of children's literature should be, first of all, the selection of topics that can be recommended for use in legal education. We are talking about those plots where the legal issues are clearly traced, and those where it is not obvious at first glance.

Emphasis is placed on the need to find positive content that will educate future generations of citizens for whom professional ethics will be not only a formal requirement, but an integral part of internal beliefs. It is concluded that children's literature should be studied by lawyers, primarily in order to notice in it the legal topics that can be used for discussion with children. Any topics artificially introduced into the child will remain artificial, unable to have a positive effect, because in fact children can easily feel the insincerity of the writer or excessive didactic work.

Key words: law, literature, children's literature, narratives, legal consciousness, professional legal consciousness.

Постановка проблеми. Право і література складають для України новий напрям досліджень, однак зовсім не новий для світу. У Великобританії навіть видається окремий журнал, присвячений цій проблематиці ("Law & Literature", видавець Taylor & Francis Group). В межах дослідження права і літератури логічно виокремлюється кілька таких окремих напрямів:

1) право в літературі (вивчається відображення правового життя суспільства в літературі);

2) право як література (досліджуються правові тексти як літературні твори) [2, с. 172].

Оскільки література не є однорідним масивом, слід уточнити, що наша публікація сфокусована саме на літературі для дітей.

Дослідження дитячої літератури – предмет зацікавлення передусім літературознавців та літературних критиків. Невеличке термінологічне уточнення: існує точка зору, за якою термін «дитяча література» є неточним, оскільки може позначати твори, написані дітьми, тоді як «література для дітей» означає власне твори, призначені

для дитячої аудиторії. Однак для зручності ми, не вкладаючи різного змісту, вживатимемо обидва терміни як синоніми на позначення власне літератури для дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки цей напрям для української науки є доволі новим, публікацій з теми права і літератури вкрай обмаль, однак серед них є вже ґрунтовне дисертаційне дослідження Ю.В. Хижняк [3]. У нашій публікації використано також здобутки літературознавців та критиків [4–8].

Постановка завдання. Що ж може зацікавити юриста у дитячій літературі? Насамперед те, які наративи закладені у дитячих книжках, адже основи правосвідомості починають формуватися ще в ранньому дитячому віці, і саме на цьому етапі відбувається засвоєння цінностей, у тому числі правових.

Дослідники звертають увагу на певну специфічність питання впливу художньої літератури на суспільну свідомість, адже для ліберальних західних суспільств характерна широка свобода слова і творчості, отже, політика, ідеологія і правовпливаютьнахудожнютворчістьлишеопосередковано

[2, с. 175]. Щодо цього є кілька уточнюючих зауважень: справді, якщо порівнювати ситуацію з часами СРСР, сьогодні свобода творчості є незмірно ширшою і фактично нічим не обмежується. З іншого боку, заперечувати наявність будь-якого впливу тієї чи іншої ідеології на творчість того чи іншого автора неможливо. Інша річ, що автори сьогодні мають можливість вибирати, яка ідеологія їм ближче.

Важливим питанням (що є **метою** нашого дослідження) є те, чи можуть стати результатом дослідження правниками дитячої літератури рекомендації теми для висвітлення, наративів, які слід закладати в творах для дітей? Власне, це питання схоже на питання меж втручання права, адже не у всі галузі життя людини воно може втручатися однаковою мірою, а в деякі воно не повинно втручатися взагалі.

Можливо, педагоги заперечуватимуть, однак літературознавці, письменники і, зрештою, читачі наголошують на тому, що дитяча література становить самодостатній естетичний феномен, не може і не повинна підпорядковуватись винятково повчально-виховній функції [6, с. 78]. Втім, не все так однозначно на практиці. Дуже цікавим є дослідження Б.А. Салюк, присвячене типології бешкетників у творах для дітей і про дітей [7]. Попередньо поділивши образи бешкетників на два типи, а саме комічний і драматичний, автор підсумовує, що традиційно українська література «значно менше експлікує традиційний образ бешкетника комічного типу порівняно із зарубіжною» [7, с. 16]. Дослідниця пов'язує це з «перебуванням під владою суспільних запитів і довготривалим плануванням педагогічного підходу, якому вибеник *a priori* не відповідає». Яскравим прикладом винятку з цього правила стали твори В.З. Нестайка («Тореадори з Васюківки») [8].

Дуже цікаву і, на перший погляд, неправову проблему відзначив В.О. Чернишенко, критик і перекладач. Неправово тільки на перший погляд, адже насправді це – проблематика прав людини, її цінності, проблематика рівності і виховання в дітях поваги до особистості іншого. Так, В.О. Чернишенко досліджує схожі сюжети двох підліткових книжок, де описано неприйняття/прийняття колективом дитини, раніше ним відкинutoї. Дослідник звертає увагу на те, що в одному випадку «невдаха» приймають не як самоцінну особу, а тільки після певної зміни (втрата надмірної ваги), в іншому – фактично з жалості [9]. Подібні сценарії заперечують самоцінність особистості, як зазначає дослідник [9]. Вміння помічати такі тонкі, але дуже значимі нюанси дуже вагоме і в юридичній професії, адже це не в останню чергу є роботою з людьми та впливом на їх свідомість і правосвідомість.

Водночас, як видається, схвальна чи несхвальна точка зору літературних критиків повинна залишатись лише одним із голосів, до яких кожен може прислухатись або ні. Централізоване взяття на озброєння будь-якої думки завжди є першим кроком до панування ідеології, а це прямо суперечить ст. 15 Конституції України [10]. Так, не видається позитивним і адекватним явищем відоме й достатньо одіозне переписування казок. Інша річ – коли їх текст обговорюється, проговорюється з дитиною з висловленням власного ставлення до поведінки персонажів, наслідків їх поведінки, різниці в суспільних відносинах на час створення казки і сьогодні тощо. Таке прочитання здатне збагатити світогляд не лише дитини, але й дорослого, на відміну від механічного цензурування. Важливу думку висловив Європейський суд з прав людини, розглядаючи справу «Венгжиновскі та Смолчевські проти Польщі» (2013 рік) щодо недопустимості «цензури і переписування історії». Замість видалення з інтернет-архіву газети інформації, що була визнана судом недостовірною й такою, що ганьбить честь та гідність заявників, ЄСПЛ запропонував розмістити коло неї відповідний напис [11]. Ця думка видається слушною не тільки в юриспруденції, але й щодо переписування текстів казок, зокрема.

Все ж таки в літературній критиці обов'язково присутні думки про те, що є теми, які потребують висвітлення перш за все (наприклад, зараз часто можна почути про необхідність проговорення в дитліт травми, травматичного досвіду), а також серед окремих критиків побутує думка про застарілість певних тем (різко критикується сільська локація подій у тому чи іншому творі, адже, на думку окремих критиків, населення України є більшою мірою урбанізоване, тому сюжети переважно повинні розгортатися в міських умовах). Якщо сприймати це за пораду авторам, рекомендацію чи обмін ідеями, звичайно, такі точки зору мають право на існування і є потрібними. Однак за перевищення певної незримості, але постфактум відчутної межі в сприйнятті інакшості авторами цих рекомендацій це може межувати з намаганням просувати певну ідеологію.

Стосовно правових досліджень, то видається, що науковці-правники не можуть і не повинні давати рекомендації письменникам щодо того, які теми слід висвітлювати. Для чого ж тоді взагалі досліджувати літературу для дітей?

Насамперед для того, аби звернути увагу батьків та педагогів на сюжети, що можуть бути використані у правовій освіті. Йдеться як про ті сюжети, де правова тематика є незувальованою, так і про ті, де вона є неочевидною на перший погляд. Наприклад, Дж.К. Роулінг дуже чесно описує епізод із судовим засіданням. В останній із книжок серії письменниця вустами однієї з головних персонажів (Герміони) висловлює не надто тепле ставлення до юридичних професій загалом. Так, на запитання міністра про те, чи бажає вона присвятити кар'єру вивченню права, дівчинка відповідає «ні, адже я бажаю приносити людям користь» [12, с. 107]. Описуючи судове засідання [13, с. 132–145], письменниця говорить про своєрідний гібрид професійного суду та суду присяжних. Дж.К. Роулінг підкреслює емоційність рішень, що приймаються ними, описує різноманітні прояви людських характеристик, вихід за межі стану неупередженості, зокрема схильність вибачати знаменитостям вчинки, за які інших засуджують. Зрештою, виявляється, що саме порушення, за яке судять головного персонажа, було спровоковане деякими вищими посадовцями. Дж.К. Роулінг описує також відверту фальсифікацію і навіть намагання не допустити до участі у справі самого підсудного та його свідка захисту. Однак, зрештою, суд приймає справедливе рішення саме завдяки особистостям, що залишаються вірними певним моральним ідеалам. Письменниця не ідеалізує суд, показує читачеві його світлі й темні сторони, фактично боротьбу за справедливість, що точиться всередині самого органу юстиції. Судді, як і всі люди, бувають різними, однак саме особистості з належними професійними і моральними переконаннями сприяють прийняттю справедливого рішення. Саме проговорення цього моменту з дитиною після прочитання книжки дає змогу звернути її увагу на труднощі, які обов'язково виникають в будь-якій країні, адже навіть у світі, де існують чарівники, правосудне рішення іноді має пройти непростий шлях. Подібні сюжети слугують своєрідним щепленням від надмірної ідеалізації правопорядку в інших країнах і формування нігілістичного ставлення до права у власній державі.

Окремим напрямом досліджень у межах загального напряму «право і література» є дослідження рішень суду як літературних творів [14, с. 209]. Такі дослідження теж можуть мати значний виховний вплив, адже наше суспільство звикло чути виключно про ті рішення суду, які викликали негативний резонанс, позитивні ж приклади, як правило, вкрай рідко стають відомі широкому загалу. Це негативно впливає не тільки на загальний рівень правосвідомості, але й на професійну правосвідомість майбутніх фахівців, створюючи ефект замкнутого кола, сприяючи відтворенню негативних явищ у майбутньому. Справді, коли особистість, формуючись, отримує виключно нега-

тивну інформацію про деякі професії (а в нашому випадку це найчастіше стосується суддів, правоохоронців тощо), навряд чи можна сподіватися, що така особистість засвоїть позитивні установки, ідеали, адже їй із раннього дитинства фактично прищеплювали правовий нігілізм, деформуючи її правову свідомість. Звичайно, не йдеться про будь-які обмеження висловлювань чи інші утиски свободи слова. Ми говоримо про необхідність створення чи, радше, віднаходження позитивного контенту, який дасть змогу виховати майбутні покоління громадян, для яких професійна етика буде не лише формальними вимогами, а невід'ємною частиною внутрішніх переконань. Окрім розважальної, подібний контент виконує іншу функцію, яка є життєво необхідною кожному суспільству, а саме донесення моральних ідеалів, передання їх наступним поколінням професіоналів, установлення професійних орієнтирів.

Єдиний спосіб отримати справді добросчесного суддю – це виховати його починаючи з дитячого садочка. На жаль, доводиться констатувати, що нині суспільство не тільки не робить жодних кроків у цьому напрямі, але й часто навіть не сприймає саму ідею, що дітям слід подавати будь-яку позитивну інформацію щодо силовиків чи суддів.

Висновки. Дослідження дитячої літератури в аспекті точок перетину права і літератури жодним чином не повинно мати на меті висловлення рекомендацій щодо потреби опрацьовувати певну тематику чи певні сюжети, адже завжди існує небезпека нав'язування ідеології, а жодна ідеологія, згідно зі ст. 15 Конституції України, не може бути обов'язковою. Дуже важливо, позбавившись комуністичної ідеології, не скотитися в будь-яку іншу. Дослідження права і літератури не повинні мати наслідком ревізію казок чи інші аналогічні дії, адже вони пов'язані насамперед із необхідністю віднаходження позитивного контенту, що дасть змогу виховати майбутні покоління громадян, для яких професійна етика буде не лише формальними вимогами, а невід'ємною частиною внутрішніх переконань. Таким чином, дитяча література повинна вивчатися правниками насамперед для того, аби помічати в ній ті правові сюжети, що можуть бути використані для обговорення з дітьми. Не слід вважати, що література для дітей повинна відображати ті чи інші наративи. Будь-які штучно привнесені в дитліт тематики залишатимуться штучними, не здатними впливати позитивно, оскільки насправді діти доволі легко відчують нещирість письменника чи зайву дидактичність твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Огар Е.І. Дитяча література як об'єкт вивчення в українській науці кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Поліграфія і видавнича справа*. 2012. № 1 (57). С. 30–38.
2. Хижняк Ю.В. Связь права и литературы как новое направление юриспруденции. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 171–178.
3. Хижняк Ю.В. «Право і література» як напрям юриспруденції: за творами М.О. Булгакова : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 ; кер. роботи Ю.М. Оборотов ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 18 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/748>.
4. Папуша О.М. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06. Тернопіль, 2004. 19 с.
5. Січкач О.М. Історія, стан і перспективи розвитку української літератури для дітей і про дітей. *Літературознавчі обрії*. 2010. Вип. 18. С. 197–201.
6. Гнідець У.С. Канон літератури для дітей та юнацтва. *Слово і Час*. 2014. № 8. С. 72–80.
7. Салюк Б.А. Типологія традиційних образів дитини-бешкетника у художніх творах для дітей і про дітей : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство». Тернопіль, 2011. 21 с.
8. Нестайко В.З. Тореадори з Васюківки. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2013. 544 с.
9. Чернишенко В.О. Привид комунізму в дитячій літературі. *Літакцент*. 2014. URL: <http://litakcent.com/2014/04/09/pryvud-komunizmu-v-dytjachij-literaturi>.
10. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
11. Wegrzynowski and Smolczewski проти Польщі : Рішення Європейського суду з прав людини у справі від 16 липня 2013 року. URL: medialaw.kiev.ua/zmsud/ecourt/380.
12. Роулінг' Дж.К. Гаррі Поттер і смертельні реліквії. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2019. 640 с.
13. Роулінг' Дж.К. Гаррі Поттер і Ордени Фенікса. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2003. 816 с.
14. Posner R.A. Law and Literature. Harvard University Press, 2000. 422 p.